

Otázky kolem lokalizace neúspěšné cistercké filiace Bernardi cella in Nyscow

Questions Regarding the Localization of the Unsuccessful Filiation Bernardi Cella in Nyscow

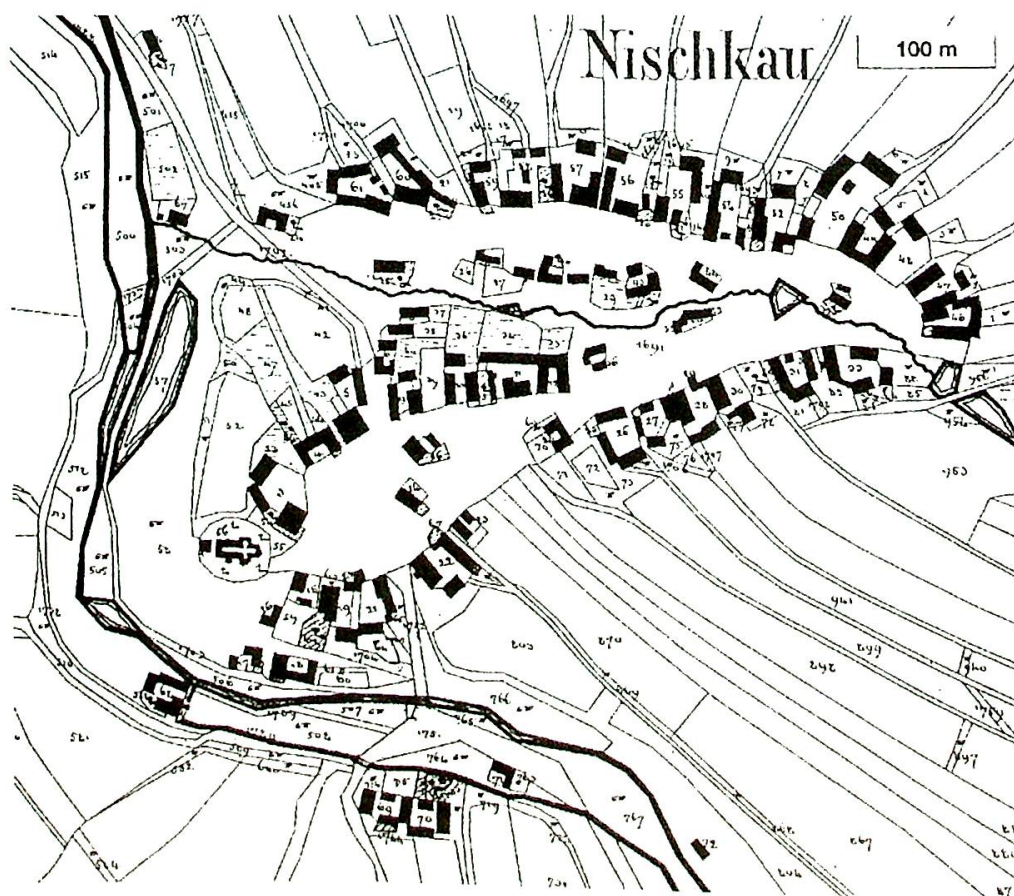
RICHARD ZATLOUKAL

Abstract

The chronicle by the Cistercian monk Jindřich Řezbář from Žďár, written around the year 1300, brings among others the information about the unsuccessful filiation foundation of the monastery in Osek in the year 1234. The filiation monastery Bernhardt cella in Nyscow was inhabited by five Cistercian monks who were recalled back to Osek after five years. Jindřich Řezbář located the Osek filiation quite broadly to the near vicinity of the Žďár monastery, stating that St. Nicolas church remained standing here. Nyscow is usually identified with Nížkov situated approx. 10 km to the WSW from Žďár nad Sázavou and the monastery is localized by the present St. Nicolas church. The church is, however, situated on an elevated dominant promontory over the Nížkovský creek, in the front of the village square. This location does not correspond to the traditional position of a Cistercian monastery in a valley, arising from St. Bernard's wish that the monks choose valleys and not hills for their abbeys. The question of where the „Bernhardt cella in Nyscow“ was located remains still unsolved.

Key words

The Cistercians, unsuccessful filiation foundation, market village, Nížkov (distr. Žďár nad Sázavou).

Obr. 1: Nížkov (okr. Žďár n. Sázavou), otisk mapy stabilního katastru z roku 1839 (K. Kuča 2000, 343)

a conversatione hominum semotis".⁴ Naneštěstí co platilo pro Burgundsko v první polovině 12. století už ani zdaleka nebylo dodržováno v českých zemích ve 13. století. Většina našich založení se naopak odehrála buď přímo v oblasti starého osídlení, nebo na již obydlených terénech (Čechura 1983, 21), což se vztahuje rovněž na Nížkov a Žďár. Více bychom se mohli spolehnout na umístění cisterciáckého kláštera tradičně do údolí, které vycházelo z přání sv. Bernarda, aby řeholníci pro svá opatství volili údolí a nikoliv hory. Zároveň je zde reflektována snaha ve výběru polohy v krajině o odlišení se od benediktinů (Charvátová 1998, 41). Můžeme konstatovat, že alespoň tento princip byl na našem území dodržován. Výjimkou je pouze klášter Hradiště nad Jizerou, kde se předpokládá předchozí benediktinská fundace převedená na cisterciáky (Čechura 1983, 21). Další bezvýhradně uznávanou zásadou je mariánské patrocinium konventních chrámů, které vycházelo ze zasvěcení kostela v klášteře v Molesme blahoslavené P. Marii (Statuta I, č. XVIII, s. 17). Obě výše zmíněné teze se nedají na nízkovský kostel sv. Mikuláše vztáhnout. Mikulášské zasvěcení je obvyklé pro kupecká místa (Blaschke 1967, 317 - 325), jeho rozšíření je charakteristické pro vrcholnou fázi kolonizace a období zakládání našich měst (Boháč 1973, 374). Osecká listina (CDB III/1, s. 115 - 117, č. 100) sice hovoří o trhové vsi v Neseckow,⁵ i když odhlédneme od pochybností o její pravosti, k přesnější lokalizaci kláštera nám toto zjištění příliš nepomůže. Je nutné poznamenat, že o zasvěcení nízkovského konventního chrámu sv. Mikuláši píše přímo Jindřich Řezbář (FRB II, 524) a také cisterciácký kostel ve Žďáře nesl dvojí patrocinium: Bohorodičce a sv. Mikuláši (FRB II, 528).

Zajímavější je samotný kostel a jeho umístění v dnešním Nížkově (obr. 1). Otázek spojených s datováním kostela sv. Mikuláše je takové množství, že by vystačilo na samostatnou studii. Stvrzení chronologie chrámu má však společný charakter „circula vitiosa“, tedy důkazu kruhem, neboť založení kostela je určeno podle písemných pramenů - oseckou listinou - mezi roky 1232 - 1234 (Drož 1903, 17; Zemek - Bartušek 1956, 25). Novou kvalitu do otázky datování mohl přinést stavebně-historický průzkum, provedený v nízkovském kostele (obr. 2). Jeho autor, Z. Kudělka (1989, 68 - 69), se však s problematikou vyrovnal pozoruhodným způsobem. Na jedné straně nepochybuje, že provedl průzkum cisterciáckého konventního chrámu, na druhou stranu klade výstavbu kněžiště s kaplí těsně před rok 1239, tedy do doby, kdy nízkovští mniši už byli na odchodu zpět do Oseka. Že by tato stavba jaksi postrádala smysl, je zřejmě druhotné. Vzhledem ke zmiňovaným ekonomickým potížím jako důvodu odvolání mnichů zpátky do Oseka (FRB II, 523 - 524) se jen stěží mohla stavba konventního kostela, natož tak klášterních budov, vůbec zahájit a překročit fázi provizorní snad dřevěné svatyně (srov. Zemek - Bartušek 1956, 25; Čechura 1983, 16; /sic!/ Kudělka 1989, 68). V tomto případě ale není jasné, čeho byl vlastně stavebně-historický průzkum proveden. Byla sice zkoumána kamenná stavba, která však v období, do kterého je datována, měla být ještě dřevěná. Pokud pomíneme málo pravděpodobnou možnost časoprostorové nízkovské anomálie, nejspíše se nemůže jednat o kostel sv. Mikuláše Bernardi cella in Nyscow.

Co se polohy týká, je kostel sv. Mikuláše situován na vyvýšenou dominantní ostrožnu nad Nížkovským potokem v čele hlavní návsi (obr. 3). I kdybychom narazili na druhou výjimku v našich zemích, klášter by se kolem kostela nemohl rozvinout, neboť zde není dostatek prostoru pro další stavby a nezbytná voda (Řehole 1998, č. LXVI, s. 158).⁶ Než budou získány nové archeologické prameny a proveden stavebně-historický průzkum nezatížený nacházením hledaného, zůstane otázka Nížkova ještě otevřená. Pravděpodobně kostel sv. Mikuláše v Nížkově není totožný s konventním chrámem neúspěšné osecké filiace ani kdybychom o něm uvažovali pouze jako o místě samém (srov. Šilhan 1976, 197; Čechura 1983, 15 - 16).

O důvodech neúspěchu s cisterciáky píše Jindřich Řezbář (FRB II, 523 - 524) a informace je zpravidla přebírána nebo doplněna dalšími autory (Zemek - Bartušek 1956, 25; Šilhan 1976, 203; Čechura 1983, 18; Charvátová 1998, 303). F. Poimon (1897, 15) a B. Drož (1903, 14) se zmiňují také o počtu vyslaných mnichů (pět). Zdánlivě se jedná o celkem nedůležitou informaci, která mne inspirovala opět si vypomoci příslušnou pasáží ve statutu generální kapituly. O způsobu nové filiace jsme zpraveni k roku 1134 (Statuta I, č. XII, s. 15): „dvanáct mnichů s třináctým opatem může přejít do nového kláštera, ovšem nikoliv předtím, než bude připraveno místo pro knihy, ubytování a dalších nezbytných věcí, přinejmenším mešních knih, Řehole, výukových knih, žaltáře, svatyně, refektáře, dormitáře, obydlí pro hosty a vrátného, navíc dalšími nezbytnostmi pro provizorní život, ovšem takového rázu, aby bylo možné oka-

4 Ve městech, kastelích, vesnicích není možno budovat naše kláštery, ale v místech oddálených od území obývaných lidmi.

5 Neseckow villam forenssem.

6 „Klášter má být podle možností postaven tak, aby všechno potřebné-voda, mlýn zahrada a různé dílny-nacházelo v obvodu kláštera, aby mniši nemuseli vycházet ven...“

mžitě zachovávat Řeholi". Ve 13. století bylo určitě v mnohých z těchto požadavků sleveno, ovšem jako argument pro zrušení filiace by je bylo možné použít. Snad se dostaly do konfliktu také představy Jana z Polné o kultivaci krajiny s cisterciáckou realitou praktikovanou opatem Slávkem.

Po neúspěchu s cisterciáky obrátil Jan z Polné svou pozornost k řádu německých rytířů, pro které velkou donací v oblasti Čáslavska, což jenom popírá teoretický materiální nedostatek v Nížkově, který zpochybnil i Jindřich Řezbář (FRB II, 523).⁷ Ani tímto krokem nebyla jeho donátorská potence vyčerpána, ovšem Janova životní pouť se chýlila ke konci, a tak svůj záměr založit klášter v místě nezdařené fundace⁸ přenesl na Přibyslava z Křižanova (FRB II, 524 - 526).

Zajímavá je právě skutečnost neuvěřitelně hladkého převodu nemalého území na Přibyslava, vysvětlovaná velkou zbožností obou. Spíše tento akt můžeme vysvětlit obecnějším dobovým jevem, kdy mnohé klášterní fundace byly motivovány často sepulkrálními důvody a staly se rodinnými nekropolemi zakladatelů (Čechura 1983, 13), což samozřejmě nevylučuje prvotní duchovní ideu. Rod Jana z Polné jeho osobou vymíral a on měl místo posledního odpočinku zajištěné svou donací (CDB IV/1, s. 74 - 75, č. 13) u německých rytířů, v jejichž chrámu v Drobovicích byl také pohřben (FRB II, 524). K tomu navíc přistupuje okolnost, že oblast, kde se vše odehrává,⁹ leží v ne zcela přesně vymezeném teritoriu Libického újezdu, kterým procházela Libická stezka (Jireček 1856, 122 - 123; Dudík 1877, 15; Kalousek 1878, 653; Dudík 1878, 134; Drož 1903, 3 - 4; Horák - Chramosta 1923; Sameš 1933, 69; Roubík 1938, 15; Zemek - Bartušek 1956, 15 - 16; Urban 1979, 31 - 32; Květ 1997, 17 - 18; Měřinský - Zumpfe 1998, 178).

Již velké množství badatelů zabývajících se problematikou Libické cesty svědčí o složitosti problematiky, proto si dovolím krátký exkurz. Nejstarší informace o ní přináší listina (CDM I, s. 200, č. 224) kladená do roku 1126, bohužel patřící mezi Bočkova falza, jak se podařilo zjistit G. Friedrichovi (1901, 200 - 201) a později potvrdit rovněž J. Šebánkovi (1937, 23 - 24). Listina přináší svědectví olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka (1126 - 1150), který si nechává potvrdit darování újezdu (v pozdějším smyslu panství nebo statek, srov. Kalousek 1878, 653) Libického s lesem ležícím mezi župou Čáslavskou a Brněnskou knížetem Soběslavem I. (1125 - 1140) olomouckému kostelu. V dalším, již pravém písemném pramenu (CDB I, s. 163 - 165, č. 158), kladeném mezi roky 1146 - 1148, potvrzuje kníže Vladislav II. (1140 - 1174) na žádost biskupa Jindřicha Zdíka darování Libického újezdu (circuitum de Lubac) olomouckému kostelu. Listina také vymezuje hranice panství, které na jedné straně tvoří řeka Kamenice (dnes Chrudimka), na druhé Libická cesta (via Lubetina), dále vody Oslavy na Moravě a Palavy (dnes Doubrava) v Čechách.

Jakým způsobem se toto území dostalo z majetku olomouckého biskupství do držby Jana z Polné není příliš zřejmé (Drož 1903, 13; Zemek - Bartušek 1956, 24). Otázkou změny majitele Libického panství se zabýval J. Kalousek (1878, 662 - 663), který se domnívá, že k tomu došlo protiprávní cestou, tedy zábořem nevyužívaného území. Týž autor přichází rovněž s hypotézou, že nevyjasněné vlastnické vztahy s olomouckým biskupstvím vedly osekého opata Slávka, náležícího pod pražskou diecézi, aby odmítl některé darované statky pro nížkovskou fundaci, neboť Janu z Polné „de jure“ nepatřily. Nemalou roli zde mohl sehrát také bývalý oseký převor a v letech 1202 - 1240 olomoucký biskup Robert. Němečtí rytíři byli v první polovině 13. století pod přímou ochranou panovnického rodu (Spurný 1978, 186) a neměli zřejmě obavy, že si nedokáží nejistou donací lesa Libice (Zlubichki) uchránit. Obdarování Janem z Polné patří k prvním soukromým donacím této komendě, narušující jistý zeměpanský monopol (Kalistová 1968, 28). Po smrti biskupa Roberta nastalo krátké mezivládní období, během kterého došlo k rozchvácení části majetku olomoucké diecéze a následující biskup Bruno ze Schaumburka (1245 - 1281) se snažil o další koncentraci biskupské domény (Měřinský 1985, 376). Nejistá doba tak poskytla Janu z Polné příležitost, jak se zbavit nebo legalizovat držbu asi ne zcela čistě získaného panství.

Jiné důvody darování lesa přináší M. Zemek a A. Bartušek (1956, 27), kteří (resp. M. Zemek) zde vidí spíše ústupek Jana před velmi intenzivně prováděnou kolonizací Přibyslavem v této oblasti, aby si uchránil svůj majetek alespoň na české straně. Naopak Miroslav Plaček (Plaček 1997, 87) vnáší možný

7 „Konečně přišel tam otec (opat Slávek), chtěje dohledat k bratřím jak se chovají: i shledal tu něco, co se mu nelíbilo, a že byl ducha velkomyslného, neboť z urozeného stavu pocházel, řekl, že nemohou snášeti lidé jeho takového nedostatku, předstíraje nevím jaký.“

8 Et quod adhuc talis et siluula tanta reuelans (FRB II, 525).

9 Ať už se jedná o klášter Bernardi cella, křížovnickou komendu s centrem v Drobovicích nebo Žďár.

příbuzenský vztah mezi Janem a Přibyslavem, kteří sice nebyli přímo bratři, ale mohli být bratrance a nekonfliktní majetkový převod části lesa znamenal pochopitelnou snahu o uchování části rodové držby, která mohla být smrtí bezdětného Jana narušena.

Otázka, kam tedy byla umístěna nevelká mnišská komunita z Oseku, zůstává dosud nerozřešena. Zřejmě jenom potencionální archeologický výzkum, který zdokumentuje dosud neprobádaný terén v Nížkově, může přinést do řešené problematiky něco nového.

Literatura a prameny

- BLASCHKE, K., 1967: Nikolaipatrozinium und städtische Frühgeschichte. Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte 84 (97), Kanonische Abteilung 53, 273 - 337.
- BOHÁČ, Z., 1973: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. Český časopis historický XXI/3, 369 - 388.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I/1, Praha 1904 - 1907 (ed. G. Friedrich); III, Praha 1942 - 1962 (ed. G. Friedrich et Z. Kristen), IV, Praha 1962 - 1965 (ed. J. Šebánek et S. Dušková), V, Praha 1974 - 1981 (ed. J. Šebánek et S. Dušková).
- CDS: Cronica domus Sarensis, Kronika kláštera žďárského. (ed. Ludvíkovský, J., Mertlík, R., Zemek, M.). Brno 1964.
- ČECHURA, J., 1983: K otázce věrohodnosti tzv. osecké listiny, (Poznámky k účelu cisterciáckých fundací u nás ve 13. století). Ústecký sborník historický, 9 - 30.
- DROŽ, B., 1903: Dějiny kláštera a města Žďáru. Moravské Budějovice.
- DUDÍK, B., 1877: Dějiny Moravy, díl III. Od roku 1125 až do roku 1173. Praha.
- DUDÍK, B., 1878: Dějiny Moravy, díl IV. Od roku 1173 až do roku 1197. Praha.
- FRB II: Fontes rerum Bohemicarum, Prameny dějin českých, díl II. (ed. J. Emler). Praha 1874.
- FRIEDRICH, G., 1901: Nová řada moderních padělků v moravském diplomatáři. Český časopis historický VII, 195 - 203.
- HORÁK, F. - CHRAMOSTA, E. 1923: Cesta libečká v dějinných proměnách, se stezkami vedlejšími a strážnicemi. Praha.
- CHARVÁTOVÁ, K., 1998: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420. 1. svazek. Fundace 12. století. Praha.
- JAN, L., 1992: Od první písemné zprávy do počátku 17. století. In: Kolektiv 1992: Polná 1242 - 1992. Polná.
- JIREČEK, H., 1856: O starých cestách z Čech a Moravy do zemí sousedních. Časopis muzea království českého XXX/II, 114 - 129.
- KALOUSEK, J., 1878: O újezdě Libickém, Památky archeologické X, 654 - 672.
- KALISTOVÁ, J. 1968: Majetkové poměry Řádu německých rytířů v Českých zemích v první polovině 13. století. Sborník k sedmdesátinám prof. dr. L. Hosáka. Olomouc, 23 - 29.
- KRONES, F., von, 1898: Das Cistercienserkloster Saar in Mähren und seine Geschichtsschreibung, Heinrich der Mönch und Chronist des mährischen Cistercienserklosters Saar und Heinrich von Heimbürg des Annalist; die 'Genealogia fundatorum' und des 'Chronikon Zdiarense'. In: Archiv für österreichische Geschichte LXXXV, 1 - 130.
- KUČA, K., 2000: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 4. díl, MI-Pan. Praha.
- KUDĚLKA, Z., 1989: Výzkum románské architektury na Moravě V, (K výzkumnému úkolu státního plánu IX-8-6/01). Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity F: Řada uměnovědná č. 32 - 33, 1988 - 1989, 63 - 74.
- KVĚT, R., 1997: Staré stezky v České republice. Brno.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1985: Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období., AH 10, 375 - 393.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. - ZUMPFE, E., 1998: Obchodní cesty na jižní Moravě a v Dolním Rakousku do doby vrcholného středověku, AH 23, 173 - 181.
- PLAČEK, M., 1987: Sídlištní struktura a hrady v povodí Loučky (Bobruvky). In: XVI. Mikulovské symposium 1986, 245 - 255. Praha.
- PLAČEK, M. 1997: Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnaui) a jejich vztahy k Moravě. Časopis Moravského muzea, vědy společenské CXVI, 72 - 92.
- POIMON, F., 1897: Polná. Popis dějepisný, místopisný a statistický. Polná.
- PROFOUS, A. 1951: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl III., M-Ř. Praha.
- ROUBÍK, F., 1938: Silnice v Čechách a jejich vývoj. Praha.
- Řehole: Regula Benedicti. Řehole Benediktova. Praha, Benediktinské arcipopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty 1998.
- SAMEŠ, Č., 1933: Klášter Vilémovský, Časopis Společnosti přátel starožitností XLI, 34 - 39, 69 - 77, 176 - 180.
- SPURNÝ, F. 1978: Příspěvek ke kolonizaci jižní Moravy. Jižní Morava 14, 186 - 194.
- Statuta: Statuta Capitulum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1784, (ed. J. M. Canivez). Louvain 1933 - 1941.
- SVOBODA, J. F. 1937: Žďárský okres, II. Místopis. In: Kratochvíl, A. (ed.): Vlastivěda Moravská. Brno.
- SVOBODA, J. F. - TRNKA, F., 1924: Urbář kláštera žďárského z r. 1407, v odděl. Moravské urbáře, Selský archiv

XII.

- ŠEBÁNEK, J., 1937: Moderní padělky v Moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306. Brno.
- ŠEBÁNEK, J. - DUŠKOVÁ, S., 1956: Česká listina doby přemyslovské. Sborník archivních prací VI/1.
- ŠILHAN, J., 1976: Osecká listina. Vlastivědný věstník moravský XXVIII, 196 - 206.
- URBAN, J., 1979: Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století. Historická geografie 18, 31 - 68.
- VELÍMSKÝ, T., 1992: Ke vzniku mašťovského územního a majetkového celku. Časopis Společnosti přátel starožitností C/3, 156 - 169.
- ZATLOUKAL, R., 2005: Cronica domus Sarensis a osobnost jejího autora Jindřicha Řezbáře, Příspěvek k dějinám cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou. Vlastivědný věstník moravský 4, 32 - 40.
- ZEMEK, M. - BARTUŠEK, A., 1956: Dějiny Žďáru nad Sázavou I. Havlíčkův Brod.

Summary

The unique chronicle work, *Cronica domus Sarensis*, written around the year 1300 by the cistercian Jindřich Řezbář from Žďár, informs us among others about the circumstances of the unsuccessful filiation foundation of the monastery in Osek. Jan z Polné (resp. Jenisch or Jentzo) approached the Cistercians from Osek and these at his request founded in the year 1234 the filiation monastery *Bernhardi cella* at a place called Nyscow. They stayed here five years before they were, due to certain discords, recalled back to Osek by the abbot Slávek. Jindřich Řezbář localized the Osek filiation quite broadly to the near vicinity of the Žďár monastery, stating that the place is still pleasant and charming and the St. Nicolas church still stands there.

Nyscow is usually identified with Nížkov situated approx. 10 km to the WSW from Žďár and the monastery is localized by the present St. Nicolas church. As far as the location is concerned, the St. Nicolas church is situated on an elevated dominant promontory over the Nížkovský creek, in the front of the main village square. This location does not correspond to the traditional position of a Cistercian monastery in a valley, arising from St. Bernard's wish that the monks choose valleys and not hills for their abbeys. What is more, the monastery in Nížkov could not develop around the church, since there is not enough space for other buildings and there is no water.

The unsuccessful Osek filiation was, except for Nížkov, tentatively localized to the site of Michovy by Nové Město na Moravě or to the area between Vojnův Městec (its German name was Münchsberg) and Dářko, since the year 1480 deluged by the Velké Dářko fishpond (older form of the name was Žďársko).

The question of where then the small monastic community from Osek was accommodated remains still unsolved. Probably only a potential archaeological research that would document the so far unexplored grounds in Nížkov could bring something new into the problem solved.

Obr. 2: Nížkov (okr. Žďár n. Sázavou), pohled od východu na kostel sv. Mikuláše v roce 1999
(foto R. Zatloukal).

Obr. 3: Nížkov (okr. Žďár n. Sázavou), pohled od severovýchodu na kostel sv. Mikuláše a budovu fary v roce 1999
(foto R. Zatloukal).